

ROCK-CUT SANCTUARIES – MYTHS AND LEGENDS FROM CENTRAL SREDNA GORA AND THE KARLOVO VALLEY

Anton Genov

South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad, Bulgaria

Abstract: The registration of significant rock-cut structures in the north part of the Sredna Gora Mountain, beneath the peak “Fenera” in the territory of vilages Kliment, and KARavelovo forms a hypothesis for the existence of a large and important sacred complex or a network of sacred zones, probably connected with the registered royal residence and sanctuary at Kozi Gramadi Peak. In fact, this represents a mirror situation to the sanctuaries and mound necropolises documented along the southern slopes and foothills of the same mountain range. It is possible to interpret these sites as part of a vast sacred mega-complex of sanctuaries that marked and sacralized the entire mountain massif of the region. The whole mountain range may therefore be understood as a deified territory associated with the Thracian pagan religion and its dominant deities – the Supreme God and the Great Mother Goddess.

Keywords: Rock-cut Sanctuaries; Sacred Geography; Thracian Religion; Sredna Gora; Megalithic Cult Complexes; Great Mother Goddess; Thracian Sacred Landscape; Archaeological Anthropology; Myth and Folklore.

СКАЛНИ ИЗСИЧАНИЯ – МИТОВЕ И ЛЕГЕНДИ ОТ ЦЕНТРАЛНА СРЕДНА ГОРА И КАРЛОВСКОТО ПОЛЕ

ВЪВЕДЕНИЕ

Съществуването на антични реликти във фолклора винаги е била една интересна но сложна проблематика. Интересна, защото съществуването им е категорично, а откриването им за науката е вълнуващо, като намиране на врата към миналото, но същевременно сложна, защото тази врата води към лабиринт от загадки и натрупани пластове и заплетени нишки.

Особено любопитно е, когато в световен контекст откриваме сходни митологични образи и фабули, свързани с определени природни феномени, и останки от миналото. За решаването на този проблем най-логичен отговор дават достиженията в областта на психологията, като фундаментална за разрешаването на проблема се оказва теорията на Юнг за архетиповете [1: pp. 239-40], [2: p. 132]. Тя в голяма степен обяснява изплуването и разпознаването на определени архетипни модели, сюжети и образи в различни по време и място култури, и показва способността на митовете и легендите да оцеляват, макар и профанизирани.

СЪДЪРЖАНИЕ И МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Проучването на натрупването и преплитането на материално и нематериално културно наследство изисква интердисциплинарен метод, който да обедини усилията на няколко научни области. Целта на настоящия текст е да даде гласност на фактите от първичното теренно изследване, които да бъдат въведени в научно обръщение. Още ранните изследователи хуманитаристи, попадайки на подобни фолклорни реликти независимо един от друг, говорят за процес на наслагване на културна памет. Робърт Чарлис Хоуп говори за поверие от Швеция, според което, след идването на християнството, всички езически божества се скрили в реките и живеят там и до ден днешен [3: р. xvi], [4]. В началото на 20 в. британският военен и изследовател Форлонг стига до заключението, че „ практики, които сега могат да бъдат наречени фолклор, изобразяват религията на миналото” [5: р. 364].

Особено интересни примери за преплитане между материално и нематериално културно наследство, приемственост и архетипни образи произлизат от Балканите и територията на днешна България. Територия, обживяна от различни народи и култури, всяка от които е оставила по нещо от себе си в богатите традиции и фолклор на местните общности.

Проблематиката е поле за работа на редица етнологзи и културолози, сред които можем да отличим имената на Евгени Теодоров [6], Иваничка Георгиева [7], и др. Самият аз имам честта да бъда част от школа, която постигна значителни успехи в тази област. Един от най-интересните ѝ резултати е разкриването на взаимовръзката между Кралимарковия епос и тракийските скални светилища от проф. д.н.к. Васил Марков [8] и неговите колеги в лицето на доц. д-р Ангел Янков [9], доц. д-р Димитрия Спасова [10] и др. Това ме накара да обръщам особено внимание на митовите, поверията и легендите, особено когато те са обвързани с определени географски особености, форми на релефа, природни аномалии или обясняват определен местен култ, който е доста различен от каноничното християнство. Причина за това беше подозрението ми, че в тях са запазени остатъците от една изгубена митология.

В такъв план особено интересни и по малко изследвани са легендите и топонимите свързани с моми или девизи. Специфични легенди от територията на България, които дават имена на определени скали, върхове, речни дефилета, клисури и извори, върху някои от които се откриват археологически артефакти. Според мен, на тях може да се гледа като на реликт на фундаментален архетипен образ на женското начало, който в миналото е бил приеман като една от хипостазите на женско божество.

Всяка научна публикация представлява процес от продължително натрупване на данни и обикновено случаен паметник, находка или легенда, която има „ролята на Розетски камък“, който спомага нещата да бъдат събрани и разбираемо структурирани в някаква парадигма. В случая това бяха резултати от множество антропологически теренни наблюдения, при които бяха регистрирани поредица от повтарящи се легенди - тези за преследваните моми, при които на определени природни топоси имаме натрупване на материално и нематериално културно наследство.

През юни 2025 г. в землището на гр. Баня (Карловско) и прилежащите Средногорски възвишения бяха локализирани структури със скално-изсечен характер.

Първите структури бяха локализирани в местността „Каяджик“ или Каяджик могила в землището на с. Соколица, намираща се западно от пътя Пловдив - Калोфер, приблизително между селата Ведраре, Марино поле и Соколица. Местността представлява полегат скалисто-тревист склон на възвишение, което е по-високо от околния падинен терен. Източният подстъп откъм пътя е полегат склон, а на запад и север склоновете стават стръмни и дълбоки и придават на местността платовиден характер. По скалите се наблюдават комбинации от много на брой изсечени кръгли релефи в позитив, известни в изследванията за скалните светилища като соларни дискове. Някои от формите са само загатнати, а други - ясни и отчетливи. Върху някои от скалите също така личат и вдлъбнати изсечени структури, така наречените скални жертвеници или ямки. В кулминацията на терена е разположена изявена скална група, върху която концентрацията от изсичания е по висока и кръговете се наблюдават от различни страни на скалата. Между два от релефните кръгове има голямо вдлъбнато изсичане с неправилна форма (подобна структура наблюдаваме при друго светилище със скални дискове в местността Каменаре край гр. Добринище). Структурата наподобява издълбан кръг в негатив, който се прелива в два улея, водещи от него на изток и на запад. Всъщност, имаме близост в топонимите на двете местности Каменаре край Добринище и Каяджик, което всъщност е умалително от турското „Кая“, което е „Скала“ и отразява топографския и скалистия терен. Подобни скални кръгове, наричани „соларни, слънчеви дискове“, доста често пораждат съмнения за някаква утилитарна употреба за добив на камък в по късно време, което изисква допълнителни петрографски изследвания. За подобно съмнение говореха и някои видими следи от длета около някои от кръговете в региона на Каяджик могила. Някои от дупките от длета обаче изглеждат по късни и може да са резултат от опит за откъртване на по ранна структура. Това, което прави впечатление е, че част от негативните кръгли структури са с по-голям диаметър и са получени след отнемане(изваждане) на каменния кръг. За изясняването на проблема дали това са кръгове с ритуално предназначение или остатъци от добив на хромели, каменодобив или иманярска намеса, ще са необходими допълнителни проучвания с интердисциплинарен характер.

В началото на склона също се намира скала със много добре оформени кръгове. Някои са отнети и са останали само гнездата в негатив. Друго - централно разположено - е издадено в релеф. Трябва да се констатира, че мястото е много импозантно. Наблюдението е извършено по залез слънце в края на Юни, и местността създава впечатление за своеобразен център на долината, заключена между Балкана на Север и Средногорския дял с доминиращите върхове около връх Фенера на Югозапад, под които е тракийската резиденция и светилище на връх Кози грамади. Западно се разкрива гледка към землището на с. Дъбене, в което също са регистрирани интересни археологически ситуации с култов характер [11: pp. 233-240]. Значим и разпознаваем маркер на Изток е двувърхото възвишение известно като „Момини гърди“. (Фиг. 1) Тази географска ситуация също кореспондира със ситуацията в местността Каменаре в Добринище, което също създава зрителина постановка на своеобразен център между трите околни планини Пирин, Рила и Родопите, като могат да бъдат направени и други паралели със сходни структури от Западна България [12], [13]. Доминиращата скала във високата част на Каяджик могила очертава интересен силует по време на залез, който

напомня на други подобни силуети, наблюдавани в царските градове и крепости на Фригия като т.нар. Хайванкая (скала животно) в градът на Мидас [14: р.10]. Изглежда такива скални силуети са били обект на почит от древните култури на Тракия, Лидия и Фригия [15: р. 65]. Всъщност, структурите, наблюдавани върху възвишението Каяджик могила, продължават и се откриват и източно от пътя Пловдив-Калофер по билото северно от гр. Баня в местността „Банянска могила“, която свързва землището на гр. Баня с топографския феномен „Момини гърди“ и е в западното му подножие. Трябва да се отбележи, че районът е бивш военен полигон и теренът, както и скалите, носят много следи от съвременна намеса. Цел на обхождането беше локализиране на скала, известна сред населението на гр. Баня като „Лисичата дупка“. Скалата се намира малко под билото на склона, точно срещу гр. Баня. Според информация, в скалата има структура, подобна на арка, където децата от с. Баня ходели да се промушват. Не е известен конкретен замисъл или поверие - просто така е останало във времето като традиционна детска игра за провиране през скалата¹. Върху повърхността на тази скала също личат структури, сходни с тези на Каяджик - кръгове или полукръгове със следи от отцепвания, като на някои места ясно личат дупки, в които са набивани длета за отделянето на тези кръгове от повърхността на скалата. На някои места се наблюдават и описани празни очертания. Това поражда редица въпроси които нямат отговор на този етап на проучването, поради факта, че обработката по скалите трудно може да се датира. Може да съществуват следи както от ранна обработка, така и от последващи късни намеси. Въпреки многото паралели, които показват различни по размер и форма кръгове, трябва да се направи убедително интердисциплинарно и сравнително изследване, което да включва петрографски анализ, за да се изключи утилитарната употреба за добив на камък за хромели, воденични колела или камъни за заточване, а също и да се разграничат различни типове обработки. Въпреки съмнението и възможността това да са утилитарни структури, известни съмнения поражда твърде ниския им релеф - неравната повърхност. Също така два от полукръговете в местността „Каяджик“ имат изявена форма на срещуположни полумесеци, което, ако не е случайност, получена при отнемане на материала от каменоделска работа, може да направи обекта интересен за археоастрономически проучвания. В полза на тезата за скално изсечен ритуален комплекс са и регистрираните вдлъбнати скални жертвеници, които са добре познат елемент от скалните светилища. В полза на това твърдение е и фактът, че едно от изсичанията на друг скално изсечен обект в региона, наподобява същия тип релефен кръг с леко издигната вътрешна част. То е регистрирано в местността „Мимиица“, землището на с. Климент в комбинация с големи скални жертвеници около него. То в някаква степен наподобява някои от структурите от м. Каяджик и „Банянска могила“. Тези факти поставят много въпросителни около описаните структури между гр. Баня и с. Соколица, около които личат следи от по късна намеса и каменоделство. Дали скалите и някои от изсичанията са били част от скален комплекс, който има култов характер преди да се превърне в каменоломна? За да разберем това, трябва да се задълбочат проучванията, за да се отхвърли всяко съмнение. Посоката, в която може да се върви, е интердисциплинарно изследване и петрографски анализ.

¹ Инф. Рени Челебиева гр. Баня.

Важен топографски маркер в региона, който едновременно е удобен за фортификация и вероятно е бил обект на внимание, като част от една сакрална география, е двувърхото възвишение наречено „Момини гърди“.

Легендарният материал свързан с жертвата или отвличането на моми, откриван на конкретни топографски точки в България, е изключително интересен феномен. Според мен, този легендарен архетип е остатък от една много ранна митологична основа, в която се преекспонира фундаменталният женски архетип на природата като изначално женско божество. Приликата с някои гръцки митове и легенди, в които нимфи, преследвани от божества като Пан и Аполон, когато на пътя им се изпречва река, се превръщат в тръстика или лавър за да не бъдат заловени, едва ли е случайна. В такъв контекст възвишението „Момини гърди“ представлява голям интерес за антропологически проучвания. Двете части на двуделния връх са свързани със седловина. Проучването на двете големи скали по източния склон показва изсичане, пълно с вода, върху една от скалите. В последствие получихме информация, че едната от скалите е наричана „Момина“, а другата „Ергенска скала“. Информаторът не разполагаше с конкретни данни защо и по каква причина са наречени така. Хипотетично може да се направи паралел със запазени фолклорни практики на мъжка и женска инициация, известни от светилището на Лясковски връх – Гоцеделчевско, където мъжете и жените се изкачват на върха и спират за изпълнение на определени ритуали на ключови места по склона [16: pp. 90-93, 102-103].

Склоновете на терена на възвишението „Момини гърди“ изобилстват от керамика от различни периоди. Хълмът е обрасъл с гъста храстовидна растителност и наблюдението за структури и артефакти е затруднено. Източният връх се е превърнал в съвременен център на поклонение, който жител на село Бегунци е създал, поставяйки икони, пейки и дори са направени съвременни изсичания в скалата. От гледна точка на психологията на възприемането на определени пространства тази съвременна дейност също е интересен феномен, показателен за това как определени пространства привличат и пораждат асоциации и акумулират памет дори в съзнанието на съвременния човек. В Югоизточното подножие има две надгробни могили. По-голямата е около 20 м. в диаметър и с височина 4 м. В иманярски изкоп в средата на по-голямата личат ломени камъни. Кметицата на селото разказва, че непосредствено след иманярската интервенция е разкрита част от структура и зидове, които тръгват в овал. Вероятно това са остатъци от рухнала кошеровидна гробна камера. Другата могила е по-ниска и разлята. Намира се южно от голямата и създава впечатление, че е насипана върху естествена скала, която е частично открита след иманярската намеса. Практиката не е непозната, доколкото имаме данни от проучванията на Георги Китов за засипана естествена скала под могилен насип в Пейчова могила с. Старосел, както и засипани мегалитни култови структури като тази в Старо Железаре [17: p. 161, 198]. И двете селища са близо, може да се каже в една културно контактна зона. Сами по себе си могилите в подножието на хълма са показателни, че мястото е важно. Водачите ни показват зона от източното възвишение, която е била скалиста, но унищожена поради добиване на огромни количества камък за стена на язовир. Това подсказва възможни загубени артефакти от скално-изсечен характер. Около самият връх има иманярски истории за намиране на детско погребение, които, разбира се, няма как да бъдат потвърдени. В

най-високата част на източното възвишение има скала с панорама на изток, на която има малко неправилно вкопаване (възможен жертвеник). Водачът ни информира, че този дял на върха е ограден с нещо като зид или вал, който в момента не личи поради избуялата растителност. Споменава и за местност наречена „Землянка“ от източната страна на склона. По неговото описание представлява нещо като плитка пещера или скален навес. „Сякаш е покрита със скала“. От това възвишение се разкрива гледка към средногорския дял, където са разположени селата Домлян, Свежен и Мраченик.

В средата между двата върха се намира местност, наричана от хората в с. Бегунци „Църква“ или „Църквите“, а конкретно място в тази местност е наречено с показателния топоним „Кутелчето“ (умалено от кутел-хаван). „Кутелчето“ представлява правилно изсичане с кръгла форма, разположено върху ниска скала. Изсичането е с диаметър 25 см и дълбочина 20 см, пълно с дъждовна вода. Намира се в най-ниската част на седловината между двете върха на „Момини гърди“ (Фиг. 2). По сведения на водача, южно от него съществува по голям „Кутел“ по описание може би с диаметър около 50 см), но локализирането му би коствало значителни усилия и време, с което не разполагаме. Продължихме да изкачваме западната кулминация. На склона са регистрирани два фрагмента керамика с червен цвят, украсени с релефна лента с насечки. На върха на западната кулминация върху заравнена площадка има стари следи от иманярска дейност, но растителността пречи да се наблюдават никакви структури или керамика. В най-западната част на площадката се намира каменно струпване, което на ниво около метър е увенчано с плоска, равна скална плоча, чиято горна повърхност сякаш е издълбана като овал на плитка тава. Трудно е да се определи дали е обработвана или е естествена форма. Мястото е наричано „Паралийката“ (от паралия-кръгла маса). На южния склон на западния връх се намира „Орлов камък“, която е една от най-изявените скали на върха. И от двете описани места се разкрива импозантна гледка и като на карта се виждат някои от могилите в полето. На север е Балканът, на изток - източната кулминация на „Момини гърди“, а на запад средногорски дял около връх Кози грамади и долината на Стряма. Далеч на юг се вижда Тракийската долина, която жълтее като злато между пролома на двата средногорски рида.

Легендите за връх „Момини гърди“:

Според водача ни, легендата, която се разпространява в гр. Баня, е различна от тази, която той знае от село Бегунци и той се съмнява в нейната автентичност. Легендата от гр. Баня разказва за турчин, който отрязал гърдите на мома и ги хвърлил на мястото и така се появило характерното двувърхо възвишение. Легендата, която той знае, е свързана с гореописаната местност „Църквата“, „Църквите“, където е било старото християнско село, предхождащо Бегунци. Според легендата, жителите на селото ходели за вода до местността наречена „Еничерското“, където и към днешна дата има сонди за вода заради наличието на извор с голям дебит (в Северозападното подножие на „Момини гърди“). Там до извора живеели турци-еничари. Легендата разказва, че еничарите проследили едно прасе, което им показало „път“, „пътека“, „проход“ до селото на християните, качили се, избили ги и унищожили селото². Изследването на легендите изисква по-задълбочено и специализирано етнографско проучване, което не

² С благодарности на г-н Петко Таслаков за отделеното време да бъде наш водач и информатор.

трябва да бъде отлагано. Съвременната култура вече почти е заличила и изменила много от подробностите и легендите за този любопитен топос, който няма как да не е привличал вниманието и въображението на хората през различни епохи, заради стратегическото си място и специфичните си очертания. Все пак, комбинацията от археологически структури и артефакти, наличието на характерни топоними и легенди, фактът, че продължава да привлича вниманието на хората и днес е показателен за значимостта на мястото. Не трябва да се подминава и фактът за концентрацията на аналогични топоними в региона, като: Момина баня в гр. Хисаря, Момини Камъни (Гърди) в с. Старосел, които са част от по-голямо скално светилище, както и десетките „Момини скали“, разположени над речните дефилета в цялата страна. Както вече споменах, според мен топонимът предава във времето една архаична митологична представа за възприемане на определени природни топоси, която може да бъде наречена архетип и фактът, че тя се открива и в други части на света доказва това. Съвсем скоро екипът ни се натъкна на сходна легенда за вкаменена русокоша мома свързана с изявена скала, наречена „Саръ Къз“ (Жълтата Мома) в околностите на град Афион в Турция, чиито сюжет покрива добре познатия архетипен мотив.

Внимание заслужават и регистрираните структури в землищата на селата Каравелово и Климент. Реално това е северният подстъп към дяла на Средна гора, върху който са разположени владетелската резиденция и светилището на връх Кози грамади, както и сакрализираните върхове Алексица и Фенера [18: р. 271]. Локализираните скални светилища и множеството могили в южното подножие, комбинацията от топоними по самото било и по склоновете като „Голямо градище“, „Долно градище“ и особено топонимът „Маркови камъни“, който доказано се обвързва с тракийски скални обекти [8], [18: р. 271], изграждат работна хипотеза, че тази част от Средна гора е една цялостна сакрализирана територия, свещена планина свързана с култа към владетеля и царската власт в Древна Тракия.

Логично, по скалите на северния склон на тази територия също регистрирахме маркери, характерни за едни от най-представителните скални светилища, известни в България. Първите такива бяха регистрирани в скалите, разположени в местността, отбелязана като „Мимица“ (Фиг. 3). Тя е разположена на поляните над водосборния басейн на язовира на с. Климент. Регистрирана е масивна скала с изявена висока част от Югозапад, върху чиято западна стена има разположена дълбока ниша, която е частично изветрена. Вероятно нишата има смесен произход. Естествена структура, която в следствие е дооформена от човешка намеса. В нея личат неправилните скални грапини и дупчици от „тип пчелна пита“ [19: р. 58] а дъното и завършва с кръгло изсичане с диаметър около 30 см. Върху горната повърхност на същата скала има равна площадка. Към нея има лесен подстъп по склона, на който тя е разположена. Естествен процеп в скалата може да бъде разгледан като естествен скален „дромос“, който се изкачва на тази ритуална площадка. Площадката е покрита с големи скални изсичания с овална и елипсовидна форма. Повечето от тях са между 50 см и 1 метър. Един от изсечените жертвеници е елипса, която наподобява голяма човешка стъпка, ориентирана североизток – югозапад (СИ-ЮЗ). Непосредствено в най-югозападната част на площадката, близо до описаната стъпка, върху площадката се намира най-голямото изсичане. То има форма на полукръг и може да бъде тълкувано като тип „Конска стъпка“

или „подкова“ [15: pp. 61-64] с размери на дългата страна 2,4 метра; 1,70 метра на късата страна. Изсичането все още е пълно с дъждовна вода. Дълбочината му от ръба до дъното е около 40 см. Голямото изсичане е непосредствено в подножието на високата ЮЗ част на скалата, която стърчи над площадката и върху чиято стена е описаната вече ниша. На Югоизток от тази основна скала на комплекса също има по-ниски скални блокове, маркирани с изсичания, като върху един от тях се открива ниша, а повърхността на друг е маркирана със стъпка с размери около 60 см на 30 см и дълбочина около 40 см. Дълбочината и правилото оформяне на изсичането тук не оставя съмнение, че структурите са дело на човешка намеса и са добре познатите маркери за тракийските скални светилища. Големината и мащабите на изсичанията също са показателни, че са част от голям ритуален комплекс. От описаната скала на запад има визуална връзка с друга импозантна скала с формата на скална гъба, стъпила върху заравнена скална площадка. Местността е отбелязана като „Недьов камък“ (Фиг. 4). Скалата представлява изявен скален блок, наподобяващ шапка на гъба, стъпила на скалистия масив на песъкливото било на запад от м. „Мимиица“. Визуално отстои приблизително в посоката на доминиращите върхове, където би трябвало да се намират Кози грамади, Фенера и Алексица, както и други Средногорски върхове. Хоризонтът на тяхното било се очертава като висок, тъмно син гребен с надвиснали над него облаци. Площадката в източното подножие на „гъбата“ е маркирана с няколко много добре оформени изсичания. Две са с правилна кръгла форма и диаметър около 50 см, а третото е с форма на стъпка. Върху „шапката“ на самата гъба също има правилно голямо изсичане (казан), чийто ръб е отчупен на С-СЗ. Неговият диаметър е около 60 см и дълбочина около 50 см. Дълбочината и правилната форма, както и цялостната конфигурация, не оставят съмнение, че става въпрос за съзнателно проектирана и създадена ритуална структура. Между ствола на гъбата и скалните блокове южно от нея се оформя скална арка, чийто процеп е ориентиран Изток-Запад. Нещо повече, в западната част на входа, западният отвор на арката също е маркиран с изсичане. Пространството западно от просвета предлага удобна позиция за наблюдател, който би стъпил на по-ниска тераса, така че погледът му да попадне в отвора на арката, гледайки на изток. Когато се погледне от тази позиция в посока изток, отворът фиксира изявен връх в Средна Гора в частта, може би в региона между Осетеново, Павел баня, Турия. Вероятно това е изявеният връх „Сиврият - „Голям висок“ над село Александрово. Ако тази информация се потвърди, това ще свърже ритуалните структури с локализираната на върха тракийска крепост и ще даде важна информация и допълнителна стойност и на двата обекта. Още по любопитна става ситуацията около регистрирания връх, ако към него се прибави сведението на Чудомир, което го свързва със змийски легенди [20: р. 212], което кореспондира с редица траколожки изследвания, които виждат паралели между митологичния образ на змията-змей и тракийските митове [8: р. 18], [21: pp. 7, 16-17], [22: р. 7], [23: р. 77]. Макар скалата да не е висока, от самото място панорамата е великолепна. На север се вижда голяма част от веригата на Стара планина, на изток полето на гр. Баня с доминиращото възвишение „Момини гърди“, следван от Средногорския дял, затварящ Казанлъшката котловина от Юг. На Юг се издига средногорското било, вероятно около топонима „Малтепе“, който продължава на 3- ЮЗ като тъмен висок масив, където би трябвало да са високите върхове Фенера, Алексица, а може би и Богдан. На запад панорамата е заета

от било от конусовидни върхове, което се спуска на север до Балкана. Гледката и панорамата от мястото определено впечатлява, въпреки, че скалата не създава усещане за огромна височина. На близкото съседно било на запад се намира друга голяма и изявена скала, която носи характерните белези на скално изсечените олтари на траките. След прелитане с дрон, върху площадката на върха на тази скала също бяха регистрирани големи, добре оформени изсичания. Данни за друго голямо скално светилище с големи скално изсечени структури и археологически материали имаме и в местността Иванов Камък, в близост до с. Каравелово. Освен данните за скално изсечени структури, интерес представлява и топонима, което също изисква допълнителни етнографски проучвания.

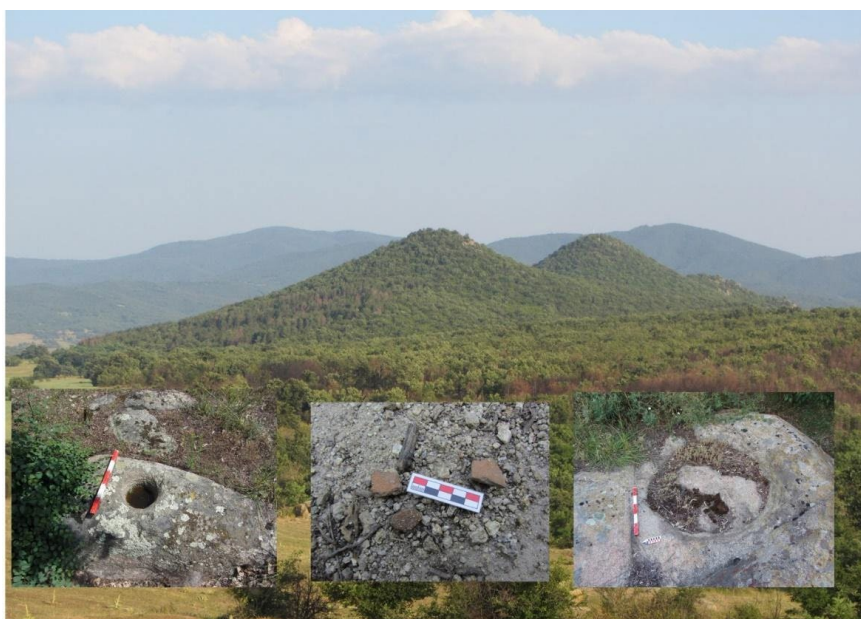
ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение можем да кажем, че регистрирането на толкова значими скално изсечени структури в този дял на Средна гора формира хипотеза за голям значим сакрален комплекс или свещени зони, които вероятно имат връзка със регистрираната царска резиденция и светилище на връх Кози грамади. Реално това е огледална ситуация на регистрираните светилища и могилни некрополи по Южния склон и подножие на същия дял на планината. Вероятно може да мислим за един сакрален мега комплекс [24: р. 147] от светилища, които маркират свещени зони и така сакрализират целия планински масив в региона. Вероятно целият планински дял може да бъде тълкуван като обожествена територия, свързана с тракийската езическа религия и доминиращите в нея божества: Върховен бог и Велика богиня майка. Локализираните места са зони от различните нива на култа, които са митологично обусловени. Макар с риск за свръхинтерпретация, може да наречем тази територия тракийската „Света гора“ или свещената планина на Одрисите. Вероятно тази представа и визуалните връзки, които поражда, са определящи за ситуирането на останалите маркери и зони на една свещена география. Вероятно отделните ѝ компоненти, като гробници, светилища и мястото, което заемат, е било тълкувано и определяно от важни митологични и космологични представи, които все още са изяснени само частично. Разбира се, високата планинска територия на Стара планина е неизменна част от визията на тази сакрална география. Опитвайки се да анализираме цялостната ситуация, можем да разграничим две зони. От една страна, обитаемата и целогодишно достъпна зона на полето и населената гориста Средна гора. От друга страна, високата планинска територия на Балкана, място достъпно само периодично, най-вече през топлата част от годината, което може да бъде разглеждано като естествена граница, наситено с митове и легенди и сакрална зона посветена на боговете и стихииите. Светилищата в тази трудно достъпна зона имат характер на периодично посещавани междуплеменни центрове. Това показват и наблюдения на редица от планинските светилища на траките в Западните Родопи, които често разкриват визуална връзка към високите заснежени планински върхове от алпийските дялове на Пирин и Рила. Вероятно скалните светилища в по-ниските обитаеми зони могат да бъдат разгледани като достъпни олтари за принасяне на жертва, дарове и общуване с божествата, населяващи трудно достъпната за хората

висока планина. Остава въпросът дали този дял на Средна гора е едно от най-значимите средища на Одрисите, или можем да очакваме други подобни царски центрове в различните дялове на Средна гора, особено в региона над Казанлъшката котловина и местата в непосредствена близост с други големи могилни некрополи? Предстои да разберем! Може би едно количествено изследване, включващо могили, светилища, километри отстояния, размери и концентрация на изсичанията, дебелина на културни пластове и наличие на археологически материали ще даде интересни отговори и ще засили фокуса върху определени зони.

Фигура 1. Изсичания в местността „Каяджик“, региона на с. Соколица, Карловско.

Фигура 2. Материали и изсичания от склоновете на м. „Момини гърди“ с. Бегунци.

Фигура 3. Структури и изсичания в местността „Мимица“ региона на селата Климент и Каравелово.

Фигура 4. Структури и изсичания в местността „Недъов камък“, региона на селата Климент и Каравелово.

ACKNOWLEDGEMENTS

Специални благодарности трябва да бъдат отправени на г-жа Рени Челебиева, собственик на хотел Сидни и г-жа Мария Таслакова кмет на Село Бегунци и съпруга ѝ Петко Таслаков за ангажираността и съдействието, което ни оказаха, без които нямаше да постигнем подобни интересни резултати. Също на колегата Камуран Ак, художник и преподавател в университета в гр. Афион, за гостоприемството и подробното описание на паметниците, историите и легендите около град Афион.

REFERENCES

1. Jung, C. G. *"Theoretische Überlegungen zum Wesen des Psychischen"*. Olten und Freiburg im Breisgau, 1968, 239–240
2. S. Eluère. *"The World of the Gods in the Bronze Age."* In: *Goods and Heroes of Bronze Age Europe. The Roots of Odysseus*. Paris, France, 2000, pp. 132–136.
3. R. C. Hope. *"The Legendary Lore of the Holy Wells of England"*. London, UK, 1893.
4. G. R. Varner. *"Sacred Wells: A Study in the History, Meaning, and Mythology of Holy Wells & Waters"*, 2nd ed. New York, USA. Publisher: Algora Publishing, 2009.
5. J. G. R. Forlong. *"Faiths of Man"*, vol. 3. London, UK. Publisher: Bernard Quaritch, 1906.
6. E. Teodorov. *"Drevnotrakiysko nasledstvo v balgarskiya folklor"* (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria. 1972. // [Теодоров, Е. Древнотракийско наследство в българския фолклор. София, 1972].
7. I. Georgieva. *"Balgarska narodna mitologiya"* (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria. 1993. // [Георгиева, И. Българска народна митология. София, 1993].
8. V. Markov. *"Kulturno nasledstvo i priemstvenost. Nasledstvo ot drevnoezicheskiye sveti mesta v balgarskata narodna kultura"* (in Bulgarian). Blagoevgrad, Bulgaria. Publisher: UP "Neofit Rilski", 2007. // [Марков, В. Културно наследство и приемственост. Наследство от древноезическите свети места в българската народна култура. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2007].
9. A. Yankov. *"Starinni elementi ot kulturnoto nasledstvo na naselenieto v Zapadnite Rodopi"* (in Bulgarian). In: V. Markov, A. Gotsev, A. Yankov, *Sakralnoto prostranstvo v Drevna Trakiya*. Blagoevgrad, Bulgaria: UI "Neofit Rilski", 2003, pp. 47–63. // [Янков, А. Старинни елементи от културното наследство на населението в Западните Родопи. – В: В. Марков, А. Гоцев, А. Янков. Сакралното пространство в Древна Тракия. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2003, с. 47–63].
10. D. Spasova. *"Sakralno prostranstvo i obredna sistema"* (in Bulgarian). Blagoevgrad, Bulgaria. Publisher: Universitetsko izdatelstvo "Neofit Rilski", 2021. // [Спасова, Д. Сакрално пространство и обредна система. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2021].
11. M. Hristov. *"Nekropol ot rannata bronzova epoha kray s. Dabene, obshtina Karlovo: Nyakoi predvaritelni nablyudeniya"* (in Bulgarian). *Izvestiya na Natsionalniya arheologicheski institut*, vol. XLVII. Sofia, Bulgaria: BAN, pp. 233–240, 2021. // [Христов, М. Некропол от ранната бронзова епоха край с. Дъбене, община Карлово: Някои предварителни наблюдения. – В: Известия на Националния археологически институт, XLVII. София: БАН, 2021, с. 233–240].
12. A. Genov. *"Megalitni svetilishta ot Konyavska planina i porechiето na Struma"* (in Bulgarian). In: V. Markov, A. Gotsev, D. Spasova, A. Genov, A. Ifandiev, *Megalitni svetilishta ot Yugo-zapadna Bulgaria*. Blagoevgrad, Bulgaria: Universitetsko izdatelstvo "Neofit Rilski", 2021, pp. 67–89. // [Генов, А. Мегалитни светилища от Конявска планина и поречието на Струма. – В: Марков, В., Гоцев, А., Спасова, Д., Генов, А., Ифандиев, А. Мегалитни светилища от Югозападна България. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2021, с. 67–89].
13. D. Mitova-Dzhonova. *"Megaliten hram-kladenets pri s. Garlo, Pernishki okrag"* (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria, 1984. // [Митова-Джонова, Д. Мегалитен храм-кладенец при с. Гърло, Пернишки окръг. София, 1984].
14. S. Berndt-Ersöz. *"Phrygian Rock-Cut Shrines"*. Leiden, Netherlands. Publisher: Brill, 2006.
15. V. Markov. *"Mitologichni simvoli ot megalitni svetilishta v Balkano-Anatoliyskiya region"* (in Bulgarian). Veliko Tarnovo, Bulgaria. Publisher: Faber, 2019. // [Марков, В. Митологични символи от мегалитни светилища в Балкано-Анатолийския регион. Велико Търново: Фабер, 2019].
16. V. Markov. *"Drevnotrakiysko nasledstvo v balgarskata narodna kultura"* (in Bulgarian). Veliko Tarnovo, Bulgaria. Publisher: Faber, 2010. // [Марков, В. Древнотракийско наследство в българската народна култура. Велико Търново: Фабер, 2010].

17. G. Kitov. *"Mogili, hramove, grobnitsi – zapiski na edin 'mogilar'"* (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria. Publisher: n/a, 2008. // [Китов, Г. Могили, храмове, гробници – записки на един „могилар“. София, 2008].
18. I. Hristov. *"Svetilishte na Zevs i Hera na vrh Kozi Gramadi v Sredna gora"* (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria. Publisher: Unicart, 2014. // [Христов, И. Светилище на Зевс и Хера на връх Кози грамади в Средна гора. София: Unicart, 2014].
19. V. Markov. *"Trakiyski megalitni svetilishta ot Zapadnite Rodopi, Pirin i Rila"* (in Bulgarian). In: *Kheterotopiya i prirodni resursi*. Sofia, Bulgaria, 2012, pp. 56–89. // [Марков, В. Тракийски мегалитни светилища от Западните Родопи, Пирин и Рила. – В: Хетеротопия и природни ресурси. София, 2012, с. 56–89].
20. Chudomir (D. H. Chorbadzhiyski). *"Sabrani proizvedeniya. Kraevedski izsledvaniya"* (in Bulgarian). Kazanlak, Bulgaria. Publisher: Ramita, 2018. // [Чудомир (Димитър Христов Чорбаджийски). Събрани произведения. Краеведски изследвания. Казанлък: Рамита, 2018].
21. A. Fol. *"Trakiyskiyat Dionis. Kniga I: Zagreus"* (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria. Publisher: UI "Sv. Kliment Ohridski", 1991. // [Фол, А. Тракийският Дионис. Книга I: Зарей. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991].
22. V. Fol. *"Magicheskata sila na megalitite"* (in Bulgarian). In: *Parvi simpozium „Megaliti na Balkanite“*. Sofia, Bulgaria, 2009, pp. 6–7. // [Фол, В. Магическата сила на мегалитите. – В: Първи симпозиум „Мегалити на Балканите“. София, 2009, с. 6–7].
23. A. Genov. *"Obozhestvenata priroda"* (in Bulgarian). Veliko Tarnovo, Bulgaria. Publisher: Faber, 2018. // [Генов, А. Обожествената природа. Велико Търново: Фабер, 2018].
24. V. Fol. *"Skalni toposi na vyarata v Yugoiztochna Evropa i v Mala Aziya prez drevnostta"* (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria, 2007. // [Фол, В. Скални топоси на вярата в Югоизточна Европа и в Мала Азия през древността. София, 2007].

Anton Genov [Антон Генов]

South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria
[Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград, България]

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-4777-3604>

agenov@swu.bg

Author's data were published according GDPR rules and publication ethics of the journal.

KIN Journal: <https://www.math.bas.bg/vt/kin/>

Received: 02 June 2026

Accepted: 23 June 2026

Published: 30 June 2026

DOI: <https://doi.org/10.55630/KINJ.2026.120106>

TITLE, ABSTRACT AND KEYWORDS IN BULGARIAN

**СКАЛНИ ИЗСИЧАНИЯ – МИТОВЕ И ЛЕГЕНДИ
ОТ ЦЕНТРАЛНА СРЕДНА ГОРА И КАРЛОВСКОТО ПОЛЕ**

Резюме: Регистрирането на значителни структури, изсечени в скалите по северния склон на Средна гора под връх „Фенера“, в територията на селата Климент и Каравелово, формират хипотеза за съществуването на голям и важен свещен комплекс или мрежа от свещени зони, вероятно свързани с регистрираната царска резиденция и светилище на връх Кози грамади. Всъщност това представлява огледална ситуация на светилищата и могилените некрополи, документирани по южните склонове и подножията на същата планинска верига. Възможно е тези места да се интерпретират като част от обширен мегакомплекс от светилища, който е маркирал и сакрализирал целия планински масив на региона. Следователно цялата планинска верига може да се разбира като обожествена територия, свързана с тракийската езическа религия и нейните доминиращи божества – Върховния Бог, обожествения цар и Великата Богиня-майка.

Ключови думи: Скални светилища; Сакрална география; Тракийска религия; Средна гора; Мегалитен култов комплекс; Великата богиня-майка; Тракийска култура; Мит и фолклор.